

Л. І. Данилюк –

головний спеціаліст відділу
організації та координації архівної
справи Державного архіву
хмельницької області

З історії Проскурівсько-підпільної організації.

У липні 1941 року гітлерівці захопили усю територію Хмельницької області, запровадили окупаційний режим. Вони руйнували підприємства, обладнання, машини, ліквідовували колгоспи, забирали у селян худобу, хліб, грабували майно. З перших днів окупації розпочалася народна партизансько-підпільна боротьба проти німецько-фашистських загарбників. У Проскуріві підпільно-партизанська організація була створена у вересні 1941 року і діяла до останнього дня визволення території області – 25 березня 1944 року.

Робота Проскурівської Окружної Підпільно-партизанської організації у боротьбі з німецькими окупантами ділиться на два періоди. Перший з вересня 1941 року до середини квітня 1943 року, другий – з червня 1943 року до приходу Червоної Армії – 25 березня 1944 року.

В першому періоді розпочалося створення Окружної Підпільно-партизанської організації керівником якої був Микола Андрійович Храновський (секретар Чернівецького РК КП/б/У, Чернівецької області). Храновський об'єднав підпільні групи Петра Миколайовича Семенюка в кількості 5 чоловік, Поліщука – 20 чоловік. На початку група складалась з 30 чоловік. На першій організаційній нараді на квартирі Н.А. Храновського було організовано підпільний комітет, до складу якого увійшли товариші: М.А. Храновський, П.А. Вітюк, П.М. Семенюк, Ф.В. Назаров, І.І. Селіванов. З того часу розпочалась бойова та агітаційно-пропагандистська робота серед населення. Серед основних завдань прийнятих комітетом були: розповсюдження в усному та письмовому варіанті повідомлень Радянського інформаційного бюро, доповідей, статей, вказівок, які передавались по радіо з

Москви; організація підпільної типографії, за допомогою якої налагодити випуск листівок, боротьба з українсько-німецькими націоналістами.

На підприємствах, організаціях і в селах організовувались підпільно-диверсійні групи. Проводились диверсійні роботи на залізничних та шосейних дорогах, головним завданням яких було затримувати ешелони, які ідуть на фронт з живою силою та технікою німців. Крім того, одним із основних завдань було добування та збереження зброї, боєприпасів, а також зв'язок з іншими підпільними організаціями та діючими партизанськими загонами.

Підпільний комітет свою діяльність розпочав з розподілу членів організації на підприємства та установи, створенням там підпільних груп. Так, до червня 1943 року комітетом для підпільної роботи було відряджено: М.Н. Ченаш – в Проскурівську друкарню, Ф.В. Назарова – на торфорозробки в с. Гречани, Б.Є. Дмитрука – на банно-пральний комбінат, І.С. Андрющенко, О.А. Кшевінську – на птахокомбінат, Н.І. Алексеєва, Діденко – на Проскурівський цукровий завод, Ф.А. Волкотруб – в цукровий трест, Вікторова та Нечипорука – на крупзавод, В.Ф. Філоненко і А.Ф. Клименко – на хлібозавод, П. Мірончук – на маслозавод, П.Д. Кудряшова, В.В. Сироту, Н.Є. Токарева – на механічний завод, І.І. Селіванова – на деревообробну фабрику, Меух – на пивзавод, на залізничну станцію Проскурів був відряджений В.П. Пітик, в фельджандармерію послані Микола Пінюгін, Василь Дехтерів, в польову жандармерію Євген Вдовичак, в міську управу – Васильчук, в пожежну команду – Плотнікова, І.І. Селіванова, в лікарню – П.В. Ранькова, П.П. Кротюк, Попова. Водночас, за завданням організації були створені окремі диверсійні групи: Михалпільська та Меджибіжська група Проскурівського району, групи сіл Глядки, Крачки та Купіль Волочиського району.

Для забезпечення документами членів організації, які були під пильною підозрою у німецької влади, підпільний комітет дістав бланки довідок, які служили паспортами. Їх виготовляв Микола Запалицький разом з групою, що

працювала в друкарні. Штмп прописки з німецького шрифту виготовила М.М. Ченаш.

При будь-якому замовленні довідок, посвідчень, ордерів, пропусків і т.д. група, що працювала в друкарні, виготовляла зайві екземпляри цих документів і передавала комітетові. Так, були придбані ордери на вивіз лісоматеріалів, які комітет використовував під час переправи зброї. Через осіб, які були відправлені комітетом, було придбано значну кількість пропусків на підприємства, талонів на отримання продуктів, бланків-довідок лікувальних установ про непридатність до роботи в Німеччині, орденів-талонів на отримання бензину, путівних листів для машин, орденів на отримання торфу і т.д.

Комітетом підпільної організації було створено 26 підпільних і диверсійних груп, які діяли на всіх важливих підприємствах міста та залізничній дорозі Київ – Львів, а також в Хмельницькому, Меджибізькому, Красилівському, Сатанівському, Гвардійському, Віньковецькому та Ярмолинецькому районах. В рядах підпільників боролось близько 300 чоловік радянських патріотів.

Вперше зв'язок з Москвою через радіоприймач було організовано групою, керівником якої був П.Н. Семенюк. На його квартирі було замасковано в кухонну плиту радіоприймач „СІ – 235“ з живленням від електромережі. В листопаді 1941 року квартиру було від'єднано від електромережі. З того часу радіоприймач був встановлений на квартирі П. Вітанова у старій шафі в кладовці. Радіоприймачем на цій квартирі користувалась організація до березня 1942 року. Крім цього, група під керівництвом Храновського використовувала інформацію, яку отримувала з Москви через радіоприймач встановлений Р.І. Бондарем на водонасосній станції. Ще один радіоприймач був встановлений Б.Є. Дмитруком на його ж квартирі, який змонтував ще й короткохвильовий радіоприймач, який приймав повідомлення з Москви та інших радіостанцій.

Не маючи ніяких технічних засобів для агітаційної діяльності підпільники виготовляли листівки від руки тиражем до 200 екземплярів. Через деякий час Храновський дістав машину для друку, на якій було надруковано та розклеєно у місті 6 листівок тиражем до 1000 екземплярів кожна.

За перший період роботи організації (до квітня 1943 року) було видано 6 друкованих листівок великого формату, кожна тиражем більше 3000 екземплярів.

За час існування диверсійної групи залізничного вузла станції Гречани, яку очолив Людвіг Адамович Пірковський було здійснено чимало диверсійних актів:

Так, К.К. Соварчук – користуючись поганою видимістю на станції Жмеренка розбив один паровоз. В січні 1942 року на станції Гречани розбив два паровози, після чого рух потягів був призупинений на 4 години. У наступному місяці того ж року під час ремонту паровоза відкрутив від трьох коліс гайки, в результаті чого паровози були затримані на 42 години. Подібних диверсій членами групи (С.Д. Горбанчук, Ю.Г. Апонович, А.А. Каплун, П.П. Кривонос, А.Б.Гурницький, В.А. Мушак, В. Панасицький, Л.А. Пірковський, І.Й. Крися, А.Л. Сова, Б.Й. Питляк, Х. Нахасов) було здійснено більше сотні.

В травні 1943 року Членів групи Івана Крису, Антона Сову, Блазія Питляка, Х. Нахасова заарештовано німецькими окупантами та по звірячому замордовано в Проскурівській тюрмі.

За завданням комітету в березні 1942 року Ф.В. Назаров розпочинає працювати на Гречанській торф'яній розробці з завданням створити диверсійну групу. До цієї групи увійшли П.Д. Кудряшов, А. Смолько, Й. Сова, І. Жак, Демура, І.П. Глущенко. Між членами групи були розділені обов'язки. Так. Кудряшов, Жак, Мишталь, які працювали в майстернях – виводили з ладу локомотиви, трофейні машини. Смолько та Демура – займалися збором зброї, Глущенко – готував військовополонених (26 чоловік, в тому числі і Глущенко) та робочих на торф'яних розробках до втечі в партизанський загін.

Група підпільників, які працювали в майстернях, добились того, що машина №1 більшу частину часу у 1942 році була на ремонті, машина №4 не давала своєї виробничої норми. Також, декілька місяців стояли на ремонті машини №2–№3. Загалом тільки у 1942 році добуто 16 800 тонн торфу із запланованого – 100 тисяч тонн.

В лютому 1942 році Андрющенком та Ольгою Кшевінською організовано підпільну групу на птахокомбінаті з метою ведення агітаційної роботи серед робочих, залучення нових членів в підпільні організації та добування продуктів для партизанського загону. Через Кшевінську, яка на той час працювала бухгалтером на птахокомбінаті, весною 1943 року підпільна організація отримала талони на одну тонну м'яса та ковбаси, які було відправлено в партизанський загін.

З метою підривної диверсійної роботи на банно-пральному комбінаті під керівництвом Б.Є. Дмитрука працювала група до якої входили Г.А. Лапін, Г.Д. Легкий, Шаповал, Щупанський, Кошаба.

За час, коли баня була місцем для зберігання зброї там нараховувалось 180 гранат, 200 запалів до них, більше 1000 патронів, кулемет, револьвер, а також велика кількість документів (довідок, посвідчень) добутих активістами комітету. Для зберігання зброї та документів використовувались труби на даху бані, які були покриті шаром піску.

Діяльність підпільно-диверсійної групи на залізничній станції Проскурів датується вереснем 1941 року. До складу групи входили: І.І. Ольховський, Поперечняк, П. Боліховський, З.В. Меух, В. Широкий, Хращевський, М. Фредкіс, Переверзев та В. Пітик. Вони під час чергувань щоразу затримували потяги на кілька годин, псували лінії зв'язку, систематично виводили з ладу крани потягів з військовим вантажем. У березні 1942 року Хращевського було розстріляно.

Діяльність ще однієї підпільно-диверсійної групи механічного заводу м. Проскурова бере початок з грудня 1943 року організаторами якої були П.

Кудряшов, Руденко (Багаков), Поляков та Н. Токареєв. Групою, проводились масові диверсії. До прикладу, Кудряшов та Поляков пустили у брак партію військового замовлення – це були чугунні печі для фронту. За квітень 1943 року було знищено 266 печей. Кудряшов, як електрик, неодноразово пошкоджував головну електромагістраль цеху для лиття. Цим самим неодноразово затримувалась виплавка чавуну, що в кінцевому результаті бракувалось 70-80% продукції.

Після численних диверсій розпочались масові розправи членів групи механічного заводу. Були заарештовані Дудко, Брагін, Сазанов, Лавренко, Мусієнко, Хорольський, Кудрик, Степанов, які 15 травня 1943 року були розстріляні. Руденку та Сліпченку вдалось втекти з заводу.

Диверсійна група цукрового заводу розпочала свою діяльність в серпні 1941 року. Очолив групу Г. М. Мацьков, до складу якої увійшли: А. М. Янов, М. І. Алексєєв, М. А. Волкотруб, А. Лаврищук, Н. Мойсєєв, В. А. Волкотруб. Паралельно на заводі була створена ще одна група до якої входили: І. І. Діденко, Н.Н. Ніколаєв, В. Марченко, Шаргородський, Глущенко, Р. Борвинська та В. Пітик. Після зв'язку цих груп з Проскурівським комітетом, в травні 1942 року вони були об'єднанні і продовжували роботу під керівництвом Н.А. Алексєєва.

В грудні 1941 року було виведено з ладу бурякорізку, мотор, пошкоджено насос. На заводі постійно здійснювалось розкрадання продуктів. Крадене, відправляли в партизанський загін. Крім того, добувалась зброя та боєприпаси, які теж відправлялись у загін.

У квітні 1943 року були заарештовані В.А.Волкотруб та Н.І. Алексєєв та по зв'язчому закатовані в Проскурівській тюрмі.

На водонасосній станції з грудня 1941 року діяла диверсійна група під керівництвом Р.І. Бондаря. До складу групи входили: А. Мейхо, А. Михалець, М. Фредкіс, М. Бібко, С. Бібков, А. Сапригін, М. Баранов, Г. Гулеватий.

Крім розповсюдження листівок серед населення організували втечі військовополонених, які працювали на водонасосній станції, серед яких були П. Мельник, з Хмельницького району, Л. Окшман з Білорусії, Сушко та інші. Членами групи добуто 36 гранат, 2 гвинтівки, 1 пістолет, 500 штук гранат. Зібрану зброю в березні 1943 року було передано через П.Н. Семенюка в партизанський загін.

На деревообробній фабриці в вересні 1941 року організовано підпільно-диверсійну групу під керівництвом Й. І. Селіванова. До складу групи увійшли: М. Демура, М. Оборотний, Кнапер, які систематично виводили з ладу станкові машини, в результаті чого, робота фабрики постійно зупинялась.

За завданням Храновського в жовтні 1941 року через Селіванова був встановлений зв'язок з групою на Коржівецьких торф'яних розробках, якою керував Коваль.

За період жовтня до листопада 1941 року активістами групи пущено під укіс 3 ешелони з боєприпасами і військами гітлерівців, які відправлялись на фронт. Диверсію проведено між станціями Богданівці та Коржівці. Під час наступної диверсії у листопаді 1941 року групу було заарештовано та розстріляно Селіванова.

В березні 1942 року на хлібозаводі було створено ще одну диверсійну групу до якої увійшли: М. Коваленко, В.Ф. Філоненко, К. Рублевський, І. Дем'яненко, І. Савін, Г. Царенко, Ю. Гелевський. Уже в січні 1943 року до групи приєднались О. Олійник, Н. Красневська, І. Ковалевський. Очолив групу О.Ф. Клименко. Основне завдання диверсійної групи полягало в затримці випічки хліба, розповсюдження листівок та підготовка людей до поповнення партизанського загону. Групою систематично виводились з ладу хлібопечі, а в жовтні 1943 року завод зупинив свою роботу. До Проскурова хліб завозився зі Львова.

Диверсійна група на заводі „Плодовоч“ заморозила та зіпсувала 180 тонн різних овочів. У цій групі під керівництвом М.І. Чернишенко активно діяли

Р.Л. Захарченко, А.І. Кучерявенко (Буцько), А.Р. Романова, К.Р. Захаренко, М. Домосенко, С. Таревега, Я. Репенко. Завдяки розповсюдженню листівок, групі вдалось зірвати мобілізацію в Німеччину. З 210 чоловік відправлено було 83 людини.

В вересні 1943 року були заарештовані та страчені М. І Чернишов, М. Домосенко, Р.Л. Захаренко, Я. Репенко. Ті, хто залишився в живих влилися в партизанський загін ім. Леніна, який діяв у Вінницькій області.

Для більш інтенсивної боротьби з німецькими загарбниками на початку 1943 року комітетом створено партизанський загін. Обрано район дій „Дзержинськ – Баранівка – Полонне“, що забезпечував організацію бази загону (великі ліси), де мало населених пунктів та наявність залізничних та шосейних доріг стратегічного значення. Храновський був обраний командиром загону, який носив назву „Народний месник“. Завдання щодо організації відправки людей та зброї в загін було дано Назарову.

21 березня 1943 року з допомогою шофера Григорія (прізвище невідоме) автомашиною із торгвідділу в загін виїхало 5 військовополонених, які втекли з табірної госпіталю, 2 члени групи механзаводу і 2 члени групи торфорозробок, а також були відправлені продукти харчування, добуті групами харчокомбінату та птахокомбінату. Ще однією автомашиною виїхало в загін 10 чоловік: Демура, Глущенко, Ємець, Кобзєв, Коржов, Сліпченко, Шев'яков, Лаврищук, Матушак і сторож МТС. Завантажили на машину також 10 мішків борошна, 5 мішків круп, 400 кг хліба. 50 кг масла, які були вивезені зі складу цукрового заводу. У Грицівських лісах групу обстріляли, в результаті чого двоє відбилися від групи, довелося відпустити сторожа і шофера. Пропав безвісти Глущенко, решта добрались до загону. Здавши людей і продукти, Назаров знову повернувся до Проскурова із завданням поповнити загін.

15 квітня 1943 року Семенюк з трьома (Пінюгіним, Григорієм та військовополоненим з аеродрому, прізвище невідоме) товаришами вирушили в загін. На околиці Проскурова їх зустріла група жандармерії. Знаючи Семенюка

з фотографії, яка потрапила до рук гітлерівців після обшуку його квартири, затримали усіх. При спробі чинити опір П.М. Семенюк був убитий, Григорія поранили і схопили, Пінюгину і військовополоненому вдалося втекти. Згодом, фашисти масово арештовували членів організації. Незважаючи на те, що гестапо вдалося натрапити на слід підпільної організації, повністю розгромити її окупантам не вдалося.

Другий період розпочався з відновлення Окружної підпільно-партизанської організації, налагодження зв'язків між групами, створення нових груп та продовження агітаційної та підривно-диверсійних робіт.

У червні 1943 року організацією знову створюється комітет на чолі з Ф.В. Назаровим. Відтак, знову налагоджено зв'язок з групами. Що входили в організацію до її розгрому: цукрозаводу, с. Лісові Гринівці, харчокомбінату, „Плодоовоч“, залізничного вузла Гречани, механічного заводу, а також з окремими членами організації. Через ці групи комітет зв'язувався з підпільниками, які діяли у Проскурівському, Кам'янець–Подільському та Ярмолинецькому районах. Водночас були підготовлені нові конспіративні квартири для явки зв'язкових груп, зберігання зброї та листівок. Комітет тримав тісний зв'язок з Селівановим, Андрющенком, які переховувалися в Михалпільському, Меджибіжському, Проскурівському районах і виконували доручення комітету. Активними учасниками були: М.М. Ченаш, П.П. Кротюк, К.Л. Корженовська, О.Ф. Клименко, В.П. Пітик, В.Ф. Філоненко, П.Д. Кудряшов, Н.О.Сазанова, Г. Пшоник, К.Ю. Шульц, В. Теслюк, Я. Марчук, Г. Романюк, П. Золотов, В. Кротюк, І. Шуляк, В. Н. Підморняк, Є. Вдовичак.

Комітет вжив заходів для налагодження зв'язку з іншими підпільними групами Кам'янець-Подільської області. Деякі з них увійшли до складу Проскурівської організації і працювали під безпосереднім керівництвом комітету. Такі групи були в Сатанові, Фельштині, Меджибожі і частково у Волочиську, Ярмолинцях, Літині.

У 1943 році був встановлений зв'язок з т. Олексенком – секретарем підпільного обкому КП/б/У від якого одержували вказівки. У той же час комітет зв'язався з розвідкою 1-го Українського фронту і партизанськими загонами ім. Суворова, ім. Кутузова та загонами т. Олексенка.

За завданням підпільного комітету Кудряшовим була створена підпільно-диверсійна група на аеродромі, до складу якої увійшли Горбань, Василенко, Майшамен. Основним завданням групи була агітаційно-масова робота і передача відомостей про наявність на аеродромі літаків і засобів його оборони. Крім того, патріоти створеної групи готували і організовували втечі військовополонених, що працювали на аеродромі, направляючи їх у з'єднання партизанських загонів.

Кудряшов разом з підпільною групою тільки у січні 1944 року здійснив диверсію на 17 літаках, з яких 4 розбилося в районі Проскурова. Про решту літаків, які відправилися в політ, відомостей немає. Виводили з ладу машини, що стояли на ремонті в авангарах, закидали в циліндри моторів пісок і дрібні шматки заліза. Подібні диверсії здійснював Василенко.

Група повідомляла комітету про наявність літаків на аеродромі та їх маршрути. Ці дані передавались головній розвідці 1-го Українського фронту та безпосередньо у штаб.

Подібні диверсійні групи діяли і на торф'яних розробках станції Гречани, базі для заправок, водонасосній станції, Проскурівському радіовузлі, „Плодовоч“. Крім того, на базі Проскурівської підпільно-партизанської організації було створено два партизанських загони. Перший диверсійний загін діяв на станції Гречани під командуванням Л.А. Пірковського. Другий діяв самостійно до з'єднання з частинами Червоної Армії під командуванням Аксьонова.

Закінчився другий період наданням допомоги Червоній Армії підпільниками організації – диверсійними актами на залізничних та шосейних

дорогах, кінцевим результатом яких було знищення загарбників і техніки німецьких військ. Проскурів звільнено – 25 березня 1944 року.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. П-1941, оп.1, спр.9, арк.1- 154.
2. ДАХМО, ф. П-1941, оп.1, спр.11, арк. 1- 249.
3. ДАХМО, ф. П-1941, оп. 1, спр. 15, арк. 1-239.
4. Поділля у Великій Вітчизняній війні. (1941-1945р.). Збірник документів і матеріалів. [Під ред. М.І. Мехеди]. – Львів, „Каменяр“, 1969 р. – 416 с.